

ქე გრიგოლ გულჯაგარისშვილი. საქართველოს მეფეებსა თუ მთავრებს მხატვრები ზოგჯერ მეზობელი სახელმწიფოებიდანაც — უფრო ხშირად, რუსეთიდან — მოჰყავდათ. XVI — XVII სს. რუს მხატვრებს უმუშევნიათ კახეთის მეფეთა კარზე: ისინი საგანგებოდ იყვნენ მოწვეულნი კახეთის ეკლესიებისათვის ხატების დასახატავად, თვით ეკლესიათა მოსახატავად.

XVI — XVII სს. ხელოვნება კარგად არის წარმოდგენილი ოქრომკვდლობის ნიმუშებითაც. საქართველოს სიძველეთსაცავებში თავმოყრილია იმდროინდელი ოქროსა და ვერცხლის დიდძალი ნივთი, რომლებიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეშია დამზადებული. განსაკუთრებით ბევრია კახთა მეფეებისა და სამეგრელოს მთავრის ლევან II-ის დაკვეთით გაკეთებული ჭედური ხელოვნების ნიმუშები. ხელოვნების ერთ-ერთ დარგს მხატვრული ქარგვაც შეადგენდა. XV — XVII სს. ნაქარგობის ნიმუშებმა მოაღწიეს ჩვენს დრომდე ე. წ. „გარდამოხსნებისა“ და სხვადასხვა საეკლესიო თუ საერისკაცო სამოსელის სახით.

მრავალი იმდროინდელი საერო თუ სასულიერო შინაარსის ხელნაწერი წიგნი დიდი ხელოვნებით არის მორთული. ზოგ მათგანში ტექსტთან დაკავშირებული მრავალრიცხოვანი სურათებიცაა დახატული. ამ მხრივ განსაკუთრებით ძვირფასია შოთა რუსთაველის უკვდავი პოემის „ვეფხისტყაოსანის“ XVII საუკუნის დასურათებული ხელნაწერები.

თავი XIX

საქართველო XVIII ს. პირველ ნახევარში

§ 1. საქართველოს ეკონომიური ვითარება XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში

დასავლეთ საქართველოში XVIII ს. პირველ ნახევარში, ისევე როგორც XVII საუკუნეში, სოფლის მეურნეობა და საქალაქო ცხოვრება დაქვეითების გზაზე იდგა. ფეოდალურ ურთიერთობაში სამთავრო-სათავადოთა სისტემის უცილობელი ბატონობა და ტყვეთა სყიდვის საყოველთაო მძევნარება დიდად აბრკოლებდა ქვეყნის შინაგანი ეკონომიური სიძლიერის აღდგენას. შინაფეოდალური ომები, რომლებიც დასავლეთ საქართველოში XVIII ს-ში აგრეთვე გრძელდებოდა, ისედაც უკიდურეს მდგომარეობამდე მიყვანილ მწარმოებელ მოსახლეობას ფიზიკურადაც ანადგურებდა და უცხო მოძალადეებს, ოსმალებს, ქვეყნის დაპყრობას უადვილებდა.

1723 წ. ოსმალებმა დაიპყრეს ფოთი. 1725 წ. მათვე გაანადგურეს იმ დროს უკვე ციხე-სიმაგრედ ქცეული რუხი და გააძლიერეს ოსმალთა საზღვისპირო მტაცებლური ვაჭრობის მნიშვნელოვანი საყრდენი პუნქტი ანაკლია. ოსმალო-თურქების გამაგრება შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს სავაჭრო პუნქტებში დიდ საფრთხეს უქმნიდა დასავლეთ საქართველოს. ტყვეთა სყიდვა, იმერეთის სამეფო ხელისუფლების დაუძღვრებისა და ოსმალეთის აგრესიის თანდათან გაძლიერების ვითარებაში, განსაკუთრებით საშიშ სახეს იღებდა. ასეთი მდგომარეობა აქ XVIII ს. მეორე ნახევრის დასაწყისამდე გაგრძელდა.

სხვაგვარი ვითარება იყო იმდროინდელ აღმოსავლეთ საქართველოში. კახეთში, XVII ს. მეორე ნახევრიდან, სოფლის მეურნეობა და საქალაქო ცხოვრება რამოდენადმე აღმავლობას განიცდიდა. ქართლი XVIII ს. პირველ მეოთხედში სამეურნეო განვითარების მხრივ განსხვავდებოდა საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროებისაგან. ქართლის სამეფო ხელისუფლებამ, ფეოდალური ბატონყმური მეურნეობის შემდგომი აღორძინების მიზნით, მრავალმხრივი ღონისძიება ჩაატარა. უპირველეს ყოვლისა, იგი შეეცადა ქართლიდან კახეთს გაქცეული და იქ თავშეფარებული გლეხობა უკან, თავ-თავიანთ ძველ მიწა-წყალზე დაებრუნებინა და ქართლის გავერანგებული ადგილები ისევ მოეშენებინა.

გლეხებს, ცხადია, ძველ მებატონეებთან დაბრუნება არ სურდათ, მაგრამ ქართლის სამეფო ხელისუფლებამ შაჰის საგანგებო ნებართვამილად და, თავისი მოხელეებისა და ქართლის ფეოდალების შემწევობით, კახეთიდან მრავალი გლეხი აყარა. დაიწყო ეგრეთ წოდებული „მყრელობა“. ყველა გლეხის დაბრუნება მაინც შეუძლებელი გახდა: ზოგი მათგანი იარაღით იცავდა თავს, ზოგი კი გარბოდა და დროებით მთიელებს ეხიზნებოდა. ამ ღონისძიებამ, რომელიც მწარმოებელი მოსახლეობის აწიოკების ხარჯზე ტარდებოდა, მაინც გამოიღო შედეგი: ქართლში დიდი ხნის წინ დაცლილ-გაუჟაცრიელებული სოფლები და მხარეები ხელახლა დასახლდა; კვლავ იწყო მოშენება თრიალეთმა, გუგარეთმა, ბაიდარმა, ტაშირმა და სხვა მხარეებმა. ქართლში სოფლის მეურნეობის აღორძინებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე მოშლილი სარწყავი არხების განახლებას და ზოგი ახალი არხის გაყენებას.

სოფლის მეურნეობის ცალკეული დარგების აღორძინება, თავის მხრივ, ხელს უწყობდა ხელოსნური წარმოების, ვაჭრობისა და, საერთოდ, საქალაქო ცხოვრების გამოცოცხლებას. სამეფო ხელისუფლებამ, სოფლისა და ქალაქის მოსახლეობის დაბალი ფენების ექსპლუატაციის გაძლიერების ხარჯზე, ამ მხრივაც ბევრ მნიშვნელოვან ღონისძიებას ატარებდა: განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა გზების გაუმჯობე-

სებასა და დაცვას, ხიდების შეკეთებას, ქარვასლებისა და სხვათა მშენებლობას. საქალაქო ცხოვრების აღმავლობას ხელს უწყობდა სამონეტო (ფულის მოჭრის) საქმის მოწესრიგებაც. აღორძინდა ქართლის სატახტო ქალაქი თბილისი. იმდროინდელ თბილისში, წვრილ ხელოსნურ საწარმოთა გვერდით, გაჩნდა შედარებით დიდი სარეწაოებიც.

საქალაქო ცხოვრების მოწესრიგება-განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა XVIII ს. პირველ მეოთხედში შექმნილ კანონმდებლობასაც, რომელშიც საგანგებო თავები ჰქონდა მიძღვნილი ქალაქის მოხელეთა უფლება-მოვალეობის განსაზღვრას, ხელოსნური შრომისა და ვაჭრობის ორგანიზაციის საკითხებს. სამეფო ხელისუფლების ასეთი ღონისძიება ხელს უწყობდა ქალაქის მოსახლეობის ზედაფენის გაძლიერებას. ამავე მიზანს ემსახურებოდა ვახტანგ VI-ის მიერ შემოღებული და განსაკუთრებით დიდვაჭრებისათვის, მოქალაქეებისათვის, ხელსაყრელი ე. წ. „საკუთრების ქალაქური წესი“, რომლის მიხედვითაც უძეოდ გადასული მოქალაქის ქონება მეფეს კი აღარ მიჰქონდა, როგორც ეს მანამდე იყო, არამედ მიცვალებულის ნათესავს რჩებოდა, რაც არ უნდა შორეული ყოფილიყო იგი.

§ 2. საქართველოს პოლიტიკური ვითარება XVIII ს. პირველ ნახევარში

ღონისძიება ქართლის კულტურულ-პოლიტიკური დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის

პოლიტიკური დაშლილობა ქართულ სახელმწიფოებრივ ცხოვრებას XVIII ს-შიც შემოჰყვა. დაუძლურებულ სამეფო ხელისუფლებას ძველებურად ეურჩებოდნენ ადგილობრივი მთავრები და ერისთავები. ესენი თავ-თავიანთ სამთავროებში უგვირგვინო მეფეებად მოჩანდნენ.

მეორე მხრივ, საქართველოს ძლიერ ასუსტებდა თურქთა და ყიზილბაშთა ბატონობა. ქართლისა და კახეთის მეფეები ირანის ყაენის ვასალებად ითვლებოდნენ. მათ ეკისრებოდათ ყოველწლიური გადასახადი, ეგრეთ წოდებული „ფეშქაში“. საფეშქაშო გამოსაღების დასაფარავად იხარჯებოდა, კერძოდ, „საური“—მეფის სალაროში შემავალი გადასახადი, რომელიც კისრად აწვა უმთავრესად გლეხკაცობას.

ყიზილბაშთა მოძალადეობის ცოცხალ ნიშნად რჩებოდა თბილისის შიდა-ციხეში ჩაყენებული ყაენის შეიარაღებული რაზმი. ყიზილბაშთა ხელში თბილისის ციხე ავაზაკების, ქურდ-ბატაკებისა და ტყვის მსყიდვ-

ველთა ბუნავად იყო ქცეული. ხანდახან, საჭიროების ძალით, ქართველთა მეფეც ეწვეოდა ხოლმე ციხეს (მაგალითად, ყაენის შიკრიკებთან შესახვედრად), მაგრამ ისიც სულ იმის შიშში უნდა ყოფილიყო, რომ ანაზღად რამე მახეში არ გაბმულიყო ყიზილბაშების ვერავობის შედეგად.

ყაენს უნდა დაემტკიცებინა ქართველთა მეფის მემკვიდრე ტახტზე. მაგრამ გამეფება მას ეღირობოდა მხოლოდ აუცილებელი პირობის, მამა-პაპათა რჯულის უარყოფისა და მუსლიმანობის მიღების შესრულების შემდეგ.

XVIII საუკუნის დასაწყისს სპარსეთის ყაენმა ქართლის მეფობა ისევ გიორგი XI-ს მიუბოძა, რომელიც თავისთან სპარსეთშივე დაიტოვა დიდ სამხედრო თანამდებობაზე; ქართლში კი მეფის მოადგილედ („ჯანიშინად“) გიორგის ძმისწული ვახტანგ ლევანის ძე დანიშნა. იმავე დროს კახეთის მეფის მოადგილედ გამოცხადებულ იქნა ერეკლეს ძე დავითი, რომელსაც მამამდიანური სახელი იმამყულიხანი ერქვა.

ვახტანგის „ჯანიშინობა“ გაგრძელდა რვა წელს (1703 — 1711 წწ.). ამ ხნის განმავლობაში ბევრი სასარგებლო საქმე გაკეთდა. ვახტანგმა გარს შემოიკრიბა ღირსეული თანამშრომლები, რომელთა შორის იყო ცნობილი მწიგნობარი სულხან-საბა ორბელიანი.

ქართლის მმართველმა წრეებმა გავლენა მოიპოვეს იმერეთის სამეფოშიცა და კახეთშიც. ირანი ამ დროს დიდ პოლიტიკურ გასაჭირს განიცდიდა: ქვეყნის აღმოსავლეთ ნაწილში ავღანები აჯანყებულიყვნენ. რადგან ქართლის ბაგრატიონები მეტაურობდნენ ავღანთა წინააღმდეგ ირანის სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლას, ყაენიც იძულებული იყო ქართველ პატრიოტთა სურვილებისათვის ანგარიში გაეწია და მხარი დაეჭირა მათი პოლიტიკური ნაბიჯებისათვის ქართლში.

საქმე იქამდე მივიდა, რომ შაჰმა თბილისის მეციხოვნე ყიზილბაშე-ბიე კი არ დაიცვა: ქართველთა ხელისუფლებამ შეზღუდა მეციხოვნე ყიზილბაშთა თვითნებური მოქმედება, წაართვა მათ ძარცვა-რბევის საშუალება და მოშალა ტყვის-სყიდვა. მეფის ხელისუფლების განსამტკიცებლად, თვითნება თავადებისა და, საერთოდ, ურჩი ძალების ასალაგმავად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ეგრეთ წოდებული „მცველი ჯარის“ შექმნას. ჯარის შემადგენლობაში ირიცხებოდნენ თავადიშვილები, აზნაურები და მსახურები. იგი შედგებოდა სამი რაზმისაგან, რომელთაც მეტაურობდნენ თავ-თავისი „უზბაშები“, ანუ ასისტავები. მცველი ჯარი უზრუნველყოფდა ვახტანგის პიროვნებისა და სასახლის დაცვასაც და, საერთოდ, სამეფოში საპოლიციო-საყანდარმო წესების შესრულებასაც. ასეთი სამხედრო ღონისძიების გამო ჯანიშინს ზოგი გავლენ-

ნიანი ფეოდალი გადაემტერა, მეტადრე შუღლი ჩაიღო გულში არაგვის ერისთავის სახლმა.

ვახტანგ VI-ის მეფობა

გიორგი მეფე 1709 წ. ავღანელებთან ბრძოლას შეეწირა და ქართლის მეფობა ერგო მის ძმის-წულს, ქაიხოსრო ლევანის ძეს. მაგრამ აღარც მას დასცალდა მეფობა: გიორგის მსგავსად,

ისიც ავღანეთში დაიღუპა 1711 წ.

ამის შედეგად 1712 წ., ვახტანგს დაუდგა ყაენის კარზე გამოცხადების ჯერი.

ვახტანგის მეფედ დამტკიცება უაღრესად მტკივნეული გამოდგა. ისპაჰანში ის მტკიცედ დაადგა ქრისტიანობას და უარი თქვა მუსლიმანობის მიღებაზე. ამან ხელი გაუხსნა მის მტრებს როგორც საქართველოში, ისე ირანში. მის მოწინააღმდეგე ქართველ ფეოდალთა დასში შეკავშირებული აღმოჩნდნენ თვით ვახტანგის ძმებიც — იესე და სვიმონი. სვიმონი ვახტანგის მიერ ქართლს იყო დატოვებული, როგორც ქვეყნის „განმგე“, მეფის მოადგილე. გამუსლიმანებული იესე მეთოფეთა მეთაური (თოფჩიბაში) იყო და მას თბილისის ყიზილბაშურ მეციხოვნე ჯარში გავლენა ჰქონდა. მან ეს მეციხოვნეები აუჯანყა ვახტანგს სწორედ მაშინ, როდესაც ვახტანგი ყაენის კარზე დიდ ხიფათში იყო ჩავარდნილი. ვახტანგს იმედი ჰქონდა, რომ რჯულის გამოუცვლელად მოახერხებდა ქართლში გამეფებას. მაგრამ შაჰმა ჯანიშინი ირანში დაიტოვა, ხოლო ქართლის მეფედ მისი ძმა — გამაჰმადიანებული იესე დაამტკიცა.

ვახტანგმა ირანიდან საიდუმლო კავშირი გააბა საფრანგეთის მეფის ლუი XIV-ის მთავრობასთან. სათანადო საქმის მოსაგვარებლად დასავლეთ ევროპაში 1713 — 1714 წლებში იმოგზაურა, როგორც ქართლის ელჩმა, სულხან-საბა ორბელიანმა. ს. ორბელიანის ელჩობას ქართლისათვის სასურველი პოლიტიკური შედეგი არ მოჰყოლია და იმედგაცრუებულმა ვახტანგმა, თავისი თანამოაზრეების გავლენით, დათმობა არჩია. გარეგნულად აღიარა მაჰმადის რჯული და ამ საშუალებით 1716 წ. მიიღო ქართლის მეფობაცა და ირანის სპასალრობაც, ხოლო 1719 წ. სამშობლოში დაბრუნებაც შეძლო.

ქართლის მმართველმა წრეებმა ვახტანგის მეთაურობით ხელახლა მოიკრიბეს სამხედრო-პოლიტიკური ძალა და მედგრად შეუტიეს მოწინააღმდეგეებს. მეფემ ჯერ კიდევ ირანიდან დაბრუნებამდე დაიწყო მოლაპატევებთან ანგარიშის გასწორება: დაპატარებულ იქნა რეაქციონერთა წრის სულის ჩამდგმელი იესე და ზოგი სხვაც, ზოგნი კი სამშობლოს საზღვრებიდან გააძევეს. მეფის ლაშქარს ომი მოუხდა ქსნის ერისთავის შანშეს დასამორჩილებლადაც.

რაც დრო გადიოდა, ქართლისა და კახეთის ჯარს სულ უფრო ხშირად უხდებოდა დაღისტინის მხრიდან მომხდურ ფეოდალთა მტაცებლური რაზმების უკუქცევა. რადგან ქართულად დაღისტანს („დაღისტანი“ თურქულად სიტყვა-სიტყვით „მთიანეთს“ ნიშნავს) ძველიდანვე „ლეკეთი“ ერქვა, ამიტომ იქიდან რაზმებად საქართველოში შემოსეულ აბრაგებსაც ყველას განურჩევლად „ლეკებს“ უწოდებდნენ. ეს რაზმები მიზნად ისახავდნენ სოფლებისა და ქალაქების დარბევა-აწიოკებას, ადამიანების ტყვედ წასხმა-გასყიდვას, ხალხის სარჩო-საბადებლის გატაცებას. დაღისტინიდან მომავალი აბრაგების ამ ავაზაკურ თავდასხმებს მედგრად ებრძოდა ქართველი გლეხობა. მაგრამ მათ წინააღმდეგ ეფექტურ ბრძოლას მეტად აძნელებდა ფეოდალური ქვეყნების შეუთანხმებლობა.

ქართლის პოლიტიკურ მესვეურებს კახეთთანაც და იმერეთთანაც ჰქონდათ საერთო საქმისთვის სასარგებლო ურთიერთობა. პირადად ვახტანგი იმერეთის თავკაცებზე ახდენდა გავლენას. ქსნის საერისთავოს დასამორჩილებლად გამართულ ლაშქრობაში, ვახტანგის მოწოდებით, მონაწილეობა მიიღეს დასავლეთ საქართველოს ძლიერმა თავადებმაც. იმავე დროს, თბილისის სამეფო კარის თაოსნობით, იმერეთს გამეფებულ იქნა ქართლის მეფის კანდიდატი ალექსანდრე გიორგის ძე.

ქართლის მესვეურთა ავტორიტეტის ზრდას დიდ ანგარიშს უწევდნენ სამეფოს გარეთაც. ვახტანგს ყაენისაგან მიენიჭა სამხრეთ აზერბაიჯანის სპასპეტობა და დაეკისრა გალაშქრება შირვანს, რომელიც სულ ერთიანად მოეცვათ დაღისტინელ ფეოდალთა მძარცველურ რაზმებს.

§ 3. რუსეთთან ურთიერთობის გამოცოცხლება

სწორედ იმ დროს თბილისს მოვიდა ცნობა, რომ რუსეთის მხედრობის რუსეთის ძლიერი ლაშქარი, პეტრე დიდის მეკავკასიაში ჩამოსვლა თაურობით, უკვე ჩამოსულიყო ჩრდილო კავკასიაში, მდ. სულაკზე, და ემზადებოდა ირანში შესაჭრელად. პეტრე იმპერატორს უკვე გაეფრთხილებინა ყაენი, რომ რუსეთის მხედრობა აპირებდა იარაღით დაეცვა ირანში რუსეთის, რუსი ვაჭრების ქონება და სიცოცხლე. პეტრეს იმედი ჰქონდა, რომ ქართველები ცხოველ მონაწილეობას მიიღებდნენ საომარ მოქმედებაში შაჰის წინააღმდეგ. როდესაც ომი მოახლოვდა, ასტრახანის გუბერნატორი ვოლინსკი 1721 წელს ატყობინებდა ვახტანგს, რომ პეტრეს კეთილი სწაღია ქართველებისათვის, ფიქრობს მფარველობა გაუწიოს მათ და ამიტომ ქართველებმაც და კავკასიის სხვა „ქრისტიანმა ხალხებმაც უნდა იმოქმედონ რუსეთის სასარგებლოდ“. ეს ეხებოდა ქართველებსაც და

სომეხებსაც. ამრიგად, თითქოს ხორცს ისხამდა ქართველი ხალხისათვის დიდი ხნის სანუკვარი აზრი ირანის კლანჭებიდან გამოხსნის შესახებ.

ომის დაწყების წინ პეტრემ მანიფესტით მიმართა თავისუფლებისათვის მებრძოლ ხალხებს. კავკასიაში ქართლის მეფე უძლიერესი იყო. ფეოდალ ხელისუფალთა შორის და მომავალ ომში სწორედ მას ეკისრებოდა ხელმძღვანელი როლი. პეტრეს გეგმის თანახმად, ქართული ლაშქარი, სომეხების მხარდაჭერით, სასწრაფოდ უნდა შეჭრილიყო ირანის საზღვრებში, განჯის მიმართულებით გაეკვლია გზა კასპიის სანაპიროსაკენ და სადმე დარუბანდსა და ბაქოს შუა შეერთებოდა რუსეთის მხედრობას, როცა ამასობაში რუსები იქ გაჩნდებოდნენ.

1722 წ. აგვისტოში რუსის მხედრობას დარუბანდი უომრად ჩაბარდა და ამით მას ამიერკავკასიაში შემოსასვლელი კარი გაეღო. პეტრეს არმია კიდევაც დაიძრა სამხრეთისაკენ. ამ დროს ქართველთა 40-ათასიანი ლაშქარი და მისი დამხმარე სომეხთა ძლიერი რაზმები უკვე განჯის სანაპიროში ჩასული და მტკვრის პირას დაბანაკებული იყვნენ.

მაგრამ ისეთი ვითარება შეიქმნა, რომ ბაქოსკენ ვალაშქრება აღარ მოხერხდა. საგარეო და შინაური მდგომარეობის მოულოდნელი გართულების გამო ახლო აღმოსავლეთში მოქმედების პეტრესეული გეგმა საგრძნობლად შეიზღუდა. ვახტანგს გადმოსცეს ცნობა პეტრეს ბანაკიდან, რომ ქართველთა ლაშქარს დასჭირდებოდა ადგილზე მოცდა, სანამ იმპერატორის ახალი მითითება არ მოვიდოდა. რუსის სარდლობამ შეწყვიტა არმიის წინსვლა და მისმა მთავარმა ძალამაც იწყო უკან, ასტრახანისაკენ დახევა. ასეთ პირობებში ვახტანგის ლაშქარმა ვეღარ გაბედა სამხედრო მოქმედების დაწყება და თბილისს დაბრუნდა.

პოლიტიკური კრიზისი ქართლში. ვახტანგის გადასახლება მოსკოვს

რაკი აშკარა გახდა, რომ ქართველებსა და მათთან ერთად სომეხებსაც პეტრესთან სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი ჰქონდათ, ირანის ხელისუფლები და მათი მოყმე ხანები, აგრეთვე ოსმალები და მათი აგენტები — დაღისტნელი ფეოდალები, ყველა ვახტანგის დასადუშავად ალესილი — შურს იძიებდნენ. ყაენმა ვახტანგს „ორგულობისთვის“ ქართლი ჩამოართვა და ის 1723 წ. თავის ერთგულს, კახეთის მეფე კონსტანტინეს უწყალობა. აღარაფერი იცოდა, ვინ ვის დაასწრებდა ქართლში იარაღით შემოჭრას — ირანელთა მომხრე კონსტანტინე თუ თურქეთის ფაშა. იმავე დროს ქართლის მმართველ წრეებშიც კვლავ იჩინა თავი პოლიტიკურმა შუღლმა. ვახტანგის რუსეთთან მეგობრობა სახიფათოდ მიიჩნია მისმა შვილმა ბაქარმა, რომელმაც, მამის საწინააღმდეგოდ, ისევ ყაენთან დაკავშირება განიზრახა.

ამავე დროს კონსტანტინემ, დაღისტნელთა რაზმების დახმარებით,

ორგზის მოაწყო მძლავრი თავდასხმა თბილისზე, ავლაბრის მხრიდან. მორედ დაცემისას, 1723 წ. გაზაფხულზე, მან აიღო თბილისი. კონსტანტინეს დაღისტნელმა მოკავშირეებმა ქალაქი ისე სასტიკად გაძარცვეს, რომ შემდეგ მას რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე აღარ დაბრუნებია თავისი ძველი კეთილდღეობა. კონსტანტინეს და მის დამხმარე დაღისტნელთა რაზმებს დარბეულ თბილისში, 1723 წ. ივნისს ანაზღვეულად თავს წაადგნენ თურქები არზრუმის ფაშის მეთაურობით. ფაშასთან შეთანხმებით, ქართლის გამგებლობა იკისრა ვახტანგის ძემ ბაქარმა, მაგრამ მან თურქთა მკაცრ ზედამხედველობას და გადასახადებს ვერ გაუძლო, მთაში გაიხიზნა და ერთ ხანს, მამასა და ძმებთან ერთად, კერ გაუძლო, მთაში გაიხიზნა და ერთ ხანს, მამასა და ძმებთან ერთად, პარტიზანულ ბრძოლას აწარმოებდა დამპყრობელთა წინააღმდეგ. მაშინ თურქებმა ქართლში გაამეფეს ვახტანგის ძმა იესე. ასეთ ვითარებაში ვახტანგი, პეტრეს თანხმობით, ოჯახითა და დიდი ამალითურთ (სულ 1200 კაცის თანხლებით), 1724 წლის ივლისის 15-ს გაემგზავრა მოსკოვს. გამგზავრებულთა უმეტესობა მოსკოვში არჩილის დროიდან არსებულ ქართველთა კოლონიას შეუერთდა და იქ გაიდგა სამუდამო ბინა, თუმცა რუსეთში დიდხანს იმედობდნენ, რომ ვახტანგი და მისი მხლებლები თავის ქვეყანას დაუბრუნდებოდნენ და მას თავისუფლებას მოუპოვებდნენ.

ქართველი ხალხი, ვახტანგის სამეფო კარის ქართლიდან რუსეთს წასვლის შემდეგ, საკუთარი ძალ-ღონით იცავდა მამულს. ბაგრატიონთა სახლის გამაჰმადიანებულ წარმომადგენლებსაც კი უჭირდათ რამე სიკეთეს გამოარჩენოდნენ სულთნის სამსახურს, ფაშებთან შეთანხმებას. კონსტანტინე კახთ ბატონი ერთ ხანს თანამშრომლობდა თბილისის ფაშასთან, შველოდა და უადვილებდა მას ურჩი მოსახლეობის მოთოკვას, მეტადრე თავადების აჯანყებათა ჩაქრობას, მოთარეშე აბრაგების განიარაღებას. მაგრამ თურქებმა იცოდნენ კონსტანტინეს ერთგულება ირანელთადმი და ამიტომ მოკლეს იგი.

თანდათან, ირან-ოსმალეთის ომის სასწორი ისევ სპარსთა მხარეზე გადაიხარა. სახელმძღვანელომ სარდალმა ნადირ-ყულიმ სპარსეთში ხელთ აიღო ძალაუფლება, რის შემდგომაც მალე, 1736 წ., შაჰის წოდებაც მიითვისა. ნადირ-შაჰი მტკიცედ მართავდა ქვეყანას. თურქების ბატონობა იმდენად საშიშარი და დამაზარალებელი გამოდგა მათ მიერ დამპყრობილი ქვეყნებისათვის, რომ ამიერკავკასიაში თავისუფლებისათვის მებრძოლი ხალხები ნადირის თურქებზე გამარჯვებას ერთგვარი თანაგრძნობითაც კი შეხვდნენ.

რაკი თურქეთი მარცხდებოდა და კასპიის სანაპიროზე მისი გაბატონების საშიშროება ქრებოდა, რუსეთი შედარებით ადვილად მოუტრიგდა ირანს და ნაწილ-ნაწილ დაუთმო მას კასპიის სანაპირო, რომე-

ლიც რუსის ლაშქარმა 1723 წელსა და მის მომდევნო ხანებში დაიჭირა. ამას გარდა, რუსებმა წინასწარ მიიღეს ირანის თანხმობა, რომ თურქთა უკუქცევის შემდგომ ქართლში ისევ ვახტანგი გამეფდებოდა. ასეთ ვითარებაში ქართლისა და კახეთის მმართველი წრეები გაბედულად დაუკავშირდნენ ნადირს.

§ 4. ოსმალთა-ყიზილბაშთა და მისი გავლენა აღმოსავლეთ საქართველოს სამეურნეო ცხოვრებაზე

1723 წლიდან აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიაში დაიწყო ოსმალთა ბატონობის მძიმე ხანა. ოსმალებმა ქართული მიწა-წყლის საბოლოოდ მიტაცება და ქვეყნის საფაშოებად ქცევა გადაწყვიტეს: ამ მიზნით მათ ქართლი ექვს ნაწილად დაჰყვეს და მოსახლეობას მძიმე საოსმალო გადასახადები გააწერეს.

ქართლში ოსმალთა გაბატონება ხელს უწყობდა აგრეთვე დაღისტნელ ფეოდალთა ლაშქრობის გახშირებას. გამუდმებული ომი კიდევ უფრო აზარალებდა ქვეყანას. მართალია, ოსმალთა ასიმილაციურებმა მიზანს ვერ მიადწიეს, ქართველობა ვერ მოშალეს, მაგრამ ქვეყანა მაინც მძიმედ დააზიანეს: ხელახლა დაკნინებისა და დაქვეითების გზას დაადგადგენილი სოფლის მეურნეობა და საქალაქო ცხოვრება.

ოსმალობამ აღმოსავლეთ საქართველოში დიდხანს ვერ შეინარჩუნა ბატონობა. მაგრამ ქვეყანას მაინც არ დასცალდა სულის მოთქმა: 1735 წლიდან ქართლში „ოსმალობის“ მაგიერ „ყიზილბაშობა“ დამყარდა. ყიზილბაშთა გაბატონება სოფლებისა და ქალაქების მოსახლეობის მძარცველური ექსპლუატაციით დაიწყო. 1741 წ. დამპყრობლებმა ქვეყანა აღწერეს. ამ ამბების თანამედროვის სიტყვით, ყიზილბაშებს არ დაუტოვებათ არც ერთი სოფელი თუ ნასოფლარი, რომ არ აეზომათ და არ დაეხარკათ. ყიზილბაშებმა სათითაოდ დათვალეს ვაზები, ხეხილის ხეები და ყოველ ძირს გადასახადი გააწერეს. ფულადი გადასახადი გაწერილი იყო აგრეთვე ყოველ მამაკაცზე ათი წლის ასაკიდან. ამგვარადვე დაბეგრეს პირუტყვი, ბოსტანი, წისქვილი და სხვ. ასეთი მტაცებლური ექსპლუატაცია აიძულებდა სოფლის მოსახლეობას სასოწარკვეთისა და სიმწრისგან თვითვე გაენადგურებინა თავისი მეურნეობა და გადაკარგულიყო.

მოძალადე ყიზილბაშები მძიმე ხარკსაც აღარ ჯერდებოდნენ. მაშინ, როცა ქართლში პურის მოუსავლობა და შიმშილობა იყო და მოსახლეობა ბალახის ფესვებსა და თესლს ახმობდა, ფქვედა და იმით იკვებებოდა, ნადირ-შაჰმა ფულადი ხარკის ანგარიშში დამატებით 3. 000. 000 ლიტრა პურის გადახდა მოითხოვა. ქართლში აღარც საუღლე საქონელი

დარჩა: შაჰის ბრძანებით, ერთდროულად 8.000 ხარი იქნა აქედან დაყვანილი.

„ოსმალობისა“ და „ყიზილბაშობის“ ხანამ საქართველოს სოფლის მეურნეობა ისევ დაქვეითებამდე მიიყვანა: ქვეყანა აოხრდა. ქვემო ქართლი, სადაც XVIII ს. 20-იანი წლებისათვის 40.000-ზე მეტი მცხოვრები ითვლებოდა, მომდევნო ოცი-ოცდაათიწლიან ვლის მანძილზე თითქმის სრულებით გაუკაცურდა. არანაკლებ დაზარალდნენ ქალაქები. გამუდმებული ომიანობა აიძულებდა ქალაქის მოსახლეობას მიეტოვებინა თავისი სახელოსნო-სავაჭროები და სხვაგან ეძებნა თავშესაფარი. მოსახლეობის ნაკლებ შეძლებული ნაწილი კი ქალაქში რჩებოდა და დამპყრობელთა მსხვერპლი ხდებოდა.

ოსმალობა-ყიზილბაშობამ მოშალა აგრეთვე ქართული საქალაქო წესწყობილება. ქალაქებსა და სოფლებს განაგებდნენ ოსმალთა თუ ყიზილბაშთა მიერ დანიშნული მოხელეები, რომელნიც აუქმებდნენ ქართულ მართვა-გამგეობას, არსებულ კანონ-წესებს. ყოველივე ეს, თავის მხრივ, ხელს უწყობდა საერთოდ საქალაქო ცხოვრების დაქვეითებას.

§ 5. კულტურა XVIII ს. პირველ ნახევარში

ქართული კულტურის წარმატებები, შედარებით XVII საუკუნესთან, უფრო მნიშვნელოვანი და მრავალმხრივი გახდა. ახლა აღრინდლებზე მეტი ნაყოფიერებით გრძელდებოდა ხალხის კულტურულ მონაპოვართა გამოტანა ნანგრევებიდან, მათი მოვლა. შერყეული სარწმუნოების, ცოდნის განსამტკიცებლად უბრუნდებოდნენ ქართველი ხალხის ისტორიის შესწავლას, „ზნეთსწავლულების“, მართლმსაჯულების, სიტყვიერების გადარჩენილ ძეგლთა თავმოყრას. კულტურის მუშაეები მშობლიური ქვეყნის საუნჯეებთან ერთად ეცნობოდნენ მოძმე და სხვა ხალხების მონაპოვრებსაც.

სწავლა-აღზრდის საერთო მიმართულებას, ბუსწავლა-განათლება ნებრივია, განსაზღვრავდა არსებული ბატონყმური, ფეოდალურ-ეკლესიური საზოგადოებრიობის ინტერესები. ადამიანთა მოღვაწეობის უმაღლეს მიზნად იგულისხმებოდა სამეფოს დაცვა და შინაგანი სიმტკიცისათვის — ქრისტიანული ზნეობის უშლულობა. ამასთან იყვნენ შეგუებული სამართალიც, საერო და სასულიერო ხელისუფლების პრაქტიკაც, დიდაქტიკის, ანუ აღზრდის საფუძვლებიც. სოციალურ მორალს ზედ ესვა ბეჭედი მძაფრი კლასობრივი ფორმულისა: „ყმისა ყველა (ყველაფერი) — ბატონისა არს“ (ვახტანგის კანონებით), რასაც ემატებოდა ეკლესიის მითითება: „დასაბამი სიბრძნისა — შიში უფლისა“. ექსპლუატირებულ ხალხს